

Любов ІСАЄНКО

ХАРАКТЕРИ І СИТУАЦІЇ У НОВЕЛІ “ФАВСТ” ГРИГОРІЯ КОСИНКИ

Новеліст Григорій Косинка (справжнє прізвище — Стрілець), прийшовши в літературу в 20-ті роки як один із найвидатніших прозаїків, став гідним продовжувачем традицій модерної новелістики кінця XIX — початку XX століття. Як і інші українські письменники складні, драматичні процеси в Україні Г. Косинка “прагнув відтворити правдиво, з максимально можливим морально-психологічним “забезпеченням” характерів” [2, 354]. Як слушно зазначає Микола Жулинський: “У ставленні до правди життя, до правди характеру селянина Григорій Косинка був безкомпромісним... Ним виписані десятки колоритних типів і характерів, які витворювали у своїй складній діалектичній єдності уявлення про народ, про його соціальні прозріння і засліплення” [2, 356].

Новеліст гостро схоплював суперечності доби, класові закони боротьби, добре знав психологію людей. “Косинка з’явився в літературі саме в свій час. Стихія боротьби в Україні відповідала його вдачі й естетичним уподобанням. Герої його новел справді-таки дійові особи” [6, 3].

Творча спадщина письменника не належить до зовсім призабутих. За життя він друкувався в періодиці, виходили окремими виданнями його книжки — від першої “На золотих богів” (1922) до останньої — за життя — книжки оповідань

“Серце” (1933). Відомо вісімнадцять прижиттєвих видань, серед них у перекладі Зінаїди Тулуб російською мовою “В хлебах” (1930) і німецькою “Мати-політика” (1931), які були популярними у свій час.

Але невідомою для більшості читачів до початку 90-х років залишалася новела “Фавст”. Існувала вона у рукописному списку: про неї згадує С. Єфремов в “Історії українського письменства” (1924. — Т. 1); вона відома була також укладачеві “Хрестоматії української літератури” М. Плевако (Архів ЦНБФ. 27. Од. збр. 582). 1942 року, під час фашистської окупації країни, недовершений варіант новели опубліковано в журналі “Український засів” (№ 1), який виходив у Харкові. У 1990 році такий же варіант опубліковано в журналі “Прапор” (№ 1) за машинописною копією оригіналу, яку зберігала дружина письменника Тамара Мороз-Стрілець. Новела вміщена в “Хрестоматії української літератури XX століття” “Живиця” у книзі 1, 1998 року.

Праця над новелою “Фавст” могла тривати на рубежі 20—30-х років, хоча задумана раніше (видавці “Українського засіву” поставили 1923 рік). За стилем твір суто реалістичний і дуже близький до таких зрілих оповідань Г. Косинки, як “Політика”, “Змовини” чи “Гармонія”. Завершення роботи над ним могло стримуватись принаймні з двох причин: тех-

нічної (брак “під рукою” суто художнього матеріалу) й ідейно-проблематичної (на рубежі 20—30-х років тема “Фавста” могла б витрактуватись видавцями й критиками як не актуальна чи навіть одіозна). І сьогоднішнє прочитання твору дає підстави говорити про нього, як про твір актуальний, оскільки йшлося в ньому про проблеми, які мають принципове значення для розуміння і революційної дійсності, і історії, і психології нашого народу.

Опублікований в журналі “Український засів” текст “Фавста” не можна вважати (з точки зору текстології) останньою волею автора, але в тому, що він написаний саме Г. Косинкою, сумніву немає. Косинка належить до тих художників, які пізнаються (відчуваються) з кількох писаних ними фраз. А в цьому випадку маємо не кілька фраз, а цілий твір, хоч і незавершений автором.

Справжній майстер реалістичного письма стефаніківського типу (творчість “селянського Бетховена” вважав взірцем для себе), Григорій Косинка писав лаконічно, з особливою неповторністю передаючи психологію, людські переживання та настрої, розкриваючи внутрішній стан, характер і вдачу героїв. “Довгі описи Г. Косинка заміняв системою вражень персонажів, яка утворювала зриму картину людського буття в русі і, коли підпорядковувалася значній ідеї, допомагала глибше осягати психологічні суперечності” [5, 117], — тонко підмітив В. В. Фашенко.

“Фавст” мислився автором як твір багатогеройний, і проблематика його мала бути багатоаспектною. Письменник звернувся у цьому творі до однієї з найчорніших сторінок в історії громадянської війни в Україні — до муравйовщини. Вона, як відомо, “уславила” себе гідним подиву україножерством. Україножерські програми її, що здійснювалися під прапором радянської влади, обійшлися українському народу дуже дорого. Але не тільки українському. У муравйовській тюрмі, де розгортаються події новели, разом із українцями “надійно” конають також росіяни, поляки, євреї, хтось із мусульман, а

крім них запроторено за ґрати також безліч осіб, які характеризуються не за національністю, а за партійною приналежністю: меншовик, уклоніст тощо.

Г. Косинка показує, що муравйовці горнули до себе представників будь-якої нації і нове життя уявляли собі не інакше, як режим карцерного типу. І це було історичною правдою.

Час, про який писав письменник, був складний і неоднозначний. І автор прагне показати його таким, яким він був насправді, — жорстоким і трагічним, та й не завжди зрозумілим до кінця його героям. Всі вони відстоюють свою правду, виборюють своє право на щасливе життя — хто чесно, відкрито, а хто підступно, з обманом, а то й силою, залякуванням і пролиттю кров’ю.

Письменник починає передісторію Фавста із пророчих слів Франкової поезії:

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздоріжжю.
Людським презирством,
ніби струпом, вкритий!

[3, 336].

Ситуація новели вимагає трохи творчості від читача, якого автор змушує настроїтись на хвилю персонажа і легко ввійти у ситуацію: “В імені твоєму, Фавсте з Поділля, я пишу ці рядки. Хай наступні покоління згадують твоє ім’я велике, хай на коліна стануть перед стражданнями твоїми” [3, 336].

Довести, що Григорій Косинка і оповідач — одна й та ж особа, неважко. З біографії знаємо, що письменник брав участь у громадянській війні, сидів три місяці у тюрмі. Літературознавець Михайло Наєнко пише, що, “можливо це була “муравйовська” в’язниця, реалії якої Г. Косинка відтворить пізніше у новелі “Фавст” [4, 553].

Першим героєм, з яким ми зустрічаємося на початку новели, є Конюшина. Цей образ збірний. Прототипом героя могла бути людина, яка сиділа з автором у одній камері. Але той Фавст, який постає у центрі оповіді, звичайно, вигадка письменника.

Прокопа Конюшину можна вважати і “самостійником”, і націоналістом, і свідомим чи не свідомим антиреволюціонером, але перш за все він — борець, солдат свого народу, який захищає свої народні інтереси. Російський арештант Кленцов за характерну сивину прозвав його Фавстом: “Фауста привели. Посидим більше — Гете увидим...” [3, 337], — натякав Кленцов, що Муравйов готовий посадити до карцера не лише сучасність, а й історію. Європейський Фауст, як відомо, не знайшов тієї істини, але залишив людям спрагу шукань і незнищенну віру у величезні духовні можливості людства. Таким же, хоч і на специфічному локальному, суто українському терені, постає у новелі Г. Косинки і “Фавст з Поділля”, шукання істини якого закінчились божевіллям і смертю в муравйовсько-більшовицьких застінках.

Як відзначив М. Наєнко, Прокіп Конюшина — “особистість, яка увібрала і загальнолюдські, й виразно національні риси. Цілеспрямовано шукаючи шляхів до головних життєвих істин, герой одержимий національною ідеєю, жаданням справжньої волі своєму народові... Г. Косинка розмірковує над свободою й рабством, над джерелами добра і зла, над життям ідеологічно детермінованим й життям не заангажованим, над проблемою особистості й народу” [4, 559].

Муравйовщина, проте, являє собою не головний об’єкт художнього дослідження в новелі “Фавст”. Це лише тло, на якому письменник намагався осмислити проблему, котра була не епізодом в історії народу, а частиною його філософії, його вічним і негамовним боєм. Метафорично цю проблему Г. Косинка виразив у словах “одного поета”, які згадуються ніби між іншим у новелі: “Сліпе село лютує, а Україна кров’ю харка...” [3, 344], а “відритим текстом” її можна було б охарактеризувати як проблему зв’язку долі народу з долею його Батьківщини. “Сліпе село”, як уособлення України в роки громадянської війни, справді “лютувало”, але та лють не завжди була цілеспрямованою, свідомою й класово зорієнтованою,

за що й доводилось йому платити немалою кров’ю. До цієї крові додав і свої краплі герой “Фавста” Прокіп Конюшина. Останнє слово, яке приходить до нього на межі божевілля, він пише своєю кров’ю з розбитих щиколоток: “...розбив до крові руки і на здивування усіх почав малювати на стіні велику літеру “У”. Не скінчив...” [3, 347].

Автор співчуває герою, але називає його “до примітиву простим. Адже перед своєю смертю — короткою і страшною — ти зумів тільки намалювати в камері ч. 12 маленьку труну з хрестиком і видряпати під тією труною... на стіні... “Прокіп Конюшина” [3, 336]... а внизу — “Христос Воскрес, Галю” [3, 343]. Трагедія його життя і смерті розігралась на стику двох несумісних стихій: муравйовські опричники вважають його “самостійником” (що, на їхню думку, є найбільшим земним злочином), а він щиро переконаний, що, повставши проти муравйовців, бажав усього-на-всього свободи своєму народу й Батьківщині. На його думку, свобода для України завжди була майже недосяжною, бо “сліпе село” згадувало про неї, як правило, лише тоді, коли вже підпалювали йому хату. А про це треба пам’ятати постійно, бути свідомим і послідовним борцем, а не стихійним бунтарем. Такими стихійниками з України були переповнені тюрми багатьох слов’янських народів. Це не борці, а “гній і труп”... Люди без волі, без бажання навіть...” [3, 346]. Прочитавши такі слова на одній із стін тюремної камери, Конюшина подумав, що його вони не стосуються, бо він свідомий борець і за свої переконання йому не жаль навіть найдорожчого — життя.

“Так знайте, — говорив до стіни... — (коли від нього хотіли домогтися зізнань про своїх побратимів, про місце, де сходились вони на раду,) — Прокіп Конюшина ніколи не буде зрадником. Я загину, сотні й тисячі таких, як я, але ніколи, ніколи не продаватиму сестри своєї (саме в її хаті зустрічались побратими Конюшини). І нікого не продаватиму. Юдою не буду” [3, 344].

У новелі “Фавст” додаткові відтінки проливають світло на всю передісторію життя головного героя Прокопа Конюшини. Письменник показує, що в муравйовські застінки привів його не якийсь випадок, а типові обставини, в яких опинився соціально і національно пригнічений його народ. Ці обставини сформува-ли, відповідно, й психологію народу, в умовах несвободи спрваджуючи його в прірву партизанщини, роз’єднаності, не до кінця усвідомленої жертовності.

Зворотний бік такої психології — недовіра й неприязнь до інших народів. Конюшина бачить, що ця риса властива й іншим націям, що розвивалися в подібних до української ситуаціях. Тому не випадково росіянин Кленцов практично без причин постійно “розпікає” поляка Яцьківського. Тюремний наглядач Бейзер обплывує не лише “своїх” арештантів, а й представників будь-якої іншої нації. Точна портретна характеристика начальника корпусу № 6 “пришуватий, синьогнідий якийсь на виду, цинічно-нахабний (євреї-арештанти дали йому прізвисько — Злий Собака)” [3, 341] була дана лише йому автором. Тому, можливо, і немає сумніву, що начальник корпусу № 6 був насправді, це реальна постать. Одним словом, доводить Г. Косинка, щось дуже неладне робиться в царині стосунків між людьми і народами, а щоб позбутись таких негараздів, потрібні зовсім інші форми життя й боротьби, ніж ті, що обрав їх Прокіп Конюшина. Це тим більш трагічне, що сам Конюшина вважає, ніби був він на “правильному шляху”. Відповідаючи на запитання слідчого Однорогова, чому він (не якийсь там Омелько, а людина з освітою) все-таки пристав до “преступного общества самостійників” [3, 344], Конюшина говорить: “А я... Пішов, не можна не йти, бо коли підпалити хату Грицькові та Омелькові, то вони лише тоді за вила і гідність свою згадають, а я... мені ж, самі казали, людині свідомій, треба свідомо і прямо у вічі ворогові дивитися...” [3, 345]. Прокіп Конюшина — це ще один із тих “блудних синів” землі (про них писав Г. Косинка в діалогі “По-

стрій” та “В житах”, про них же створено “Червоний роман” А. Головка, “Тихий Дон” М. Шолохова і немало інших творів радянської літератури), яким у складні роки громадянської війни нелегко було знайти істинну дорогу в житті, але які вважали, що “блукають” щиро, і їм неприйнятні були ті шляхи, якими йшли до нового життя муравйовці чи подібні до них компрометатори революційних ідей.

Новела побудована на контрастах, на грі світла й темряви у душах героїв. Але вона оптимістична, несе віру в людську гуманістичну першооснову. У ній немає й тіні безвиході. Письменник вірив у добре начало людини, яка у складних умовах соціального й національного гноблення виборювала вільне життя, пішла на смерть за кращі ідеали.

Так, у новелі “Фавст” попри все живе надія на краще, і підкріплена вона переконливими словами Конюшини, зверненими до Кленцова: “Не радійте, офіцере, з моєї страти... пам’ятайте: “Сотні поляжуть, тисячі натомість стануть до боротьби...” [3, 347]. Всім змістом твору автор доводить, що історія життя Фавста “варта теж легенди” [3, 344].

Важко сказати, якою мірою видавці “Українського засіву” турбувалися про збереження в новелі “Фавст” справжнього задуму Г. Косинки, але можна вважати, що спотворити його їм таки не вдалося. Можна припустити, що виразність у довершеному варіанті “Фавста” була б ще масштабнішою, оскільки з авторських ремарок новели довідуємось, що письменник планував широко змалювати ще й “наступ Муравйова на село”, і “смерть Фавстового батька”, і Прокопа Конюшину як командира повсталого загону, і “зболіле село”, яке “хлипало в бур’янах” після нальоту на нього муравйовців, і багато чого іншого з подій, які стосувалися відтвореного в “Фавсті”. Але здійснити ці плани Г. Косинці не судилося. Арештовано і страчено його 18 грудня 1934 року (за переказами — в підвалі Жовтневого палацу культури м. Києва) за організацію підготовки (як значилося у вироку) терористичних актів проти працівників

радянської влади. Через два з лишком десятиліття цей присуд було скасовано (реабілітований 1957 року). Ім'я Григорія Косинки повернуто літературі, — ім'я чесне і гідне жити з його творами.

Цитована література:

1. *Бондар Н. І.* Григорій Косинка // Живиця: Хрестоматія укр. літ. XX ст.: У 2 кн. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 323—327.
2. *Жулинський Микола.* Григорій Косинка // *Із забуття — в безсмертя.* — К., 1998. — С. 349—364.
3. *Косинка Григорій.* Фавст // Живиця: Хрестоматія укр. літ. XX ст.: У 2 кн. — К., 1998. — Кн. 1 — С. 336—348.
4. *Насіко М.* Григорій Косинка // Історія укр. літ. XX ст.: У 2 кн. — К., 1994. — Кн. 1. — С. 551—561.
5. *Фащенко Василь.* Из студій про новелу: Жанрово-стильові питання. — К., 1971. — 215 с.
6. *Шумило М.* Григорій Косинка // Літературна Україна. — 1963. — 1 березня.